

Dankwoord van

Prof. Micha de Winter

Comeniusdag 29 maart 2025

Excellenties, meneer de burgemeester, lieve familie en vrienden, dames en heren

Toen juryvoorzitter professor Douwe Breimer mij een aantal weken geleden belde met de heugelijke mededeling dat mij de Comeniusprijs 2025 was toegekend riep ik spontaan: kijk, dat is nou nog eens een vrolijk stemmend nieuwtje in deze barre tijden! Want dames en heren, alles van waarde lijkt op dit moment weerloos. Trump die Canada en Groenland wil annexeren; die Gaza in een tweede Riviera wil veranderen. Zijn collega-autocraat Poetin die door de Oekraïne-oorlog al meer dan een miljoen doden op zijn geweten heeft. Of de klimaatcrisis die door populisten glashard wordt ontkend terwijl de aarde zienderogen opwarmt en de biodiversiteit achteruitholt. En, in eigen land, de ondermijning van de democratische rechtsstaat door het verdacht maken van wetenschap, onafhankelijke rechtspraak en journalistiek. Ik weet niet hoe het met u is, maar ik kon wel wat vrolijk nieuws gebruiken!

En het is niet zomaar een prijs. Jan Amos Comenius: het belang van onderwijs en vorming voor álle kinderen, niet alleen die van de elite. Jonge mensen kritisch leren denken, opvoeding in het belang van tolerantie, respect en vreedzame co-existentie. Daarom wordt hij als held vereerd in heel veel landen, en is hij inspiratiebron voor velen.

Maar al die prachtige en ook nu nog vaak actuele pedagogische ideeën kwamen niet uit de lucht vallen. Comenius leefde in de tijd van de Dertigjarige Oorlog. Die woedde tussen 1618 en 1648, en was een van de

bloedigste conflicten in de Europese geschiedenis. Zelf verloor hij als protestantse voorman van de Moravische Broederschap zijn vrouw en kinderen, en was hij zijn leven lang op de vlucht voor religieus geweld. Geen wonder dat hij als begenadigd filosoof, theoloog en pedagoog zocht naar oplossingen voor al dit zinloze bloedvergieten. Ik kom daar zo meteen op terug.

In 2004, na de aanval op de Twin Towers, de moorden op Fortuyn en van Gogh schreef ik in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid een essay over de rol die opvoeding en onderwijs zouden kunnen spelen ten aanzien van de democratie en de rechtstaat. *Opvoeding en onderwijs in het algemeen belang: de noodzaak van een democratisch pedagogisch offensief*, luidde de titel. Mijn conclusie was dat de democratie in de aanval moest, omdat er overduidelijk aan haar fundamenten werd geknaagd. Oprukkend fundamentalisme en radicalisering, doorgeslagen individualisering, de toenemende dominantie van de markt in publieke sectoren zoals het onderwijs en de gezondheidszorg, en last but not least: veronachtzaming van de democratie zelf. Die was na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog kennelijk zó vanzelfsprekend dat we onszelf in slaap hebben laten sussen. Maar hoe kan je een democratie toekomstbestendig houden? De enige manier is via opvoeding en onderwijs, want democratie kan je immers niet afdwingen. We moeten jonge mensen dus zien te enthousiasmeren voor een samenleving waarin rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid en medemenselijkheid vooropstaan. Hoe doe je dat? In de allereerste plaats door kinderen en jongeren de ruimte te geven om daar zelf mee te oefenen. Op Vreedzame Scholen doen we dat bijvoorbeeld door kinderen te leren hoe ze zelf conflicten kunnen oplossen via mediation. Of door onderzoek met ze te doen naar problemen zoals pesten in de klas: waarom doen mensen dat, waarom doe wij eraan mee, wat zijn de gevolgen? En vooral: welke oplossingen kunnen de kinderen er zelf voor bedenken en uitvoeren?

Maar het gaat natuurlijk ook gewoon om kennis: wat is een democratie eigenlijk, waarom is die ontstaan, hoe zou het zijn om onder een dictatuur of anarchie te moeten leven? Hoeveel jonge mensen weten eigenlijk wat er in onze grondwet staat, en vooral: waarom wij zoiets hebben. U weet dat natuurlijk allemaal: om burgers rechten en vrijheden

te geven, om minderheden te beschermen, om ervoor te zorgen dat wij elkaar niet met knuppels te lijf gaan vanwege al onze verschillen. Maar we kunnen er niet van uit blijven gaan dat nieuwe generaties deze achtergronden als vanzelf begrijpen. Daar moeten we in het onderwijs hard aan werken, in het belang van onze manier van samenleven.

In mijn nieuwe boek *Medemenselijk Opvoeden* leg ik de nadruk op het belang van Hoop voor jonge mensen. Hoop is de motor van de menselijke ontwikkeling. Volgens de Duitse filosoof Philip Blom is hoop zelfs een basisbehoefte. Iedereen hoopt immers op een betekenis- en zinvol leven. Waar mensen vroeger hoopten dat ze in het hiernamaals een beter leven zouden krijgen, moeten we volgens Blom onze hoop nu vestigen op sociale doelen die groter zijn dan wij zelf. In de woorden van Paolo Freire: we moeten jonge mensen aanmoedigen om te zoeken naar nieuwe mogelijkheden om sociale verandering teweeg te brengen. Dat wil zeggen: fatalisme en wanhoop tegengaan door samen te werken aan betere leefomstandigheden en ontwikkelingsmogelijkheden. In ons vakgebied heet dat het versterken van agency, ofwel sociaal handelingsvermogen. Dat geeft jonge mensen hoop en perspectief. Er is verandering mogelijk, en daar kan je zelf – met elkaar – een actieve bijdrage aan leveren. Straks, in de lezing van Marjolein Moorman zult u ongetwijfeld horen hoeveel werk hiervoor nog aan de winkel is, bijvoorbeeld als het gaat om het versterken van onderwijskansen van jongeren in een systeem dat bestaande maatschappelijke ongelijkheid eerder versterkt dan verkleint.

We leven in een tijd van maatschappelijke segregatie, ook in het onderwijs. Het gevolg is dat we vooral nog communiceren met gelijkgestemden, mensen uit onze eigen bubbel; een nieuw soort verzuiling eigenlijk. Voor de maatschappelijke samenhang en het noodzakelijke sociale vertrouwen is dat funest. Daarom moeten we in opvoeding en onderwijs sociale nieuwsgierigheid cultiveren, of, in de woorden van Hannah Arendt: jonge mensen mee op reis nemen in de gedachtewereld van anderen. Dat is een basisvoorwaarde om samen te kunnen leven in een wereld van verschil, een basisvoorwaarde voor empathie en medemenselijkheid.

En dat brengt mij weer bij Comenius. In veel van wat ik hier in kort bestek te berde breng over onderwijs gericht op tolerantie,

medemenselijkheid en sociale rechtvaardigheid ben ik natuurlijk schatplichtig aan deze grote geleerde en onderwijspionier. Maar we zouden hem tegelijkertijd groot onrecht doen door zijn pedagogische ideeën los te zien van zijn godsdienstige wereldbeeld. Want Comenius was in de eerste plaats een theoloog, een christelijk theoloog wiens pedagogiek in dienst stond van zijn grote droom voor de wereld: namelijk het bereiken van een duizendjarig christelijk vreedrijk. Dat zou een einde moeten maken aan alle heerszucht en vijandschap die leidden tot het verschrikkelijke bloedvergieten dat zijn tijd zo kenmerkte. Kort gezegd: als iedereen zich maar zou bekeren tot het enige ware geloof dan zou het allemaal goedkomen in Europa. Arnold Heumakers citeert letterlijk het uiteindelijke ideaal van Comenius: "Allen zullen zij zijn als één stam, één volk, één huis en één school Gods. De heidenen zullen zich bekeren, de Joden (en Moslims) zullen zich van hun duisternis bewust worden. Alle landen zullen zich onderwerpen aan de heerschappij van God en Christus.." In de woorden van Leendert Groenendijk: "De Antichrist moest het veld ruimen en de joden moesten zich tot het christendom bekeren om die heerlijke nieuwe wereld werkelijkheid te laten worden."

Tja, dames en heren, daar sta ik dan met mijn joodse achtergrond. Ik heb hier de afgelopen tijd veel over nagedacht. Comenius was natuurlijk geen democraat, maar een theocraat en bovendien een kind van zijn tijd. Zijn oplossing voor het grote bloedvergieten dat zo'n enorme impact had op zijn levensloop en dat van talloze anderen, was in de eerste plaats een theologische: iedereen zou tot hetzelfde 'ware' geloof gebracht moeten worden. Inmiddels heeft een paar honderd jaar geschiedenis ons geleerd dat een dergelijk streven op zichzelf weer aanleiding is geweest tot heel veel godsdienstig geweld. Uit het grote bloedvergieten waar mijn eigen familie tijdens de Holocaust mee geconfronteerd is heb ik zelf de conclusie getrokken dat de strijd juist moet gaan om gelijkwaardigheid. We moeten leren accepteren dat mensen nu eenmaal verschillend zijn, verschillend denken en verschillend geloven. En dat is nu precies waarvoor de democratische rechtsstaat is uitgevonden, en precies de reden waarom we die via opvoeding en onderwijs moeten koesteren.

Maar dat alles laat onverlet dat concrete pedagogische ideeën van Comenius ook nog heel goed passen in ons hedendaagse denken.

Uitstekend onderwijs voor alle kinderen: in de tijd van Comenius was dat een instrument om iedereen tot het ware geloof te brengen; in onze tijd: een kwestie van sociale rechtvaardigheid en gelijkwaardigheid. Opvoedkundige en onderwijskundige ideeën en methoden zijn altijd gedreven door waarden en idealen. Daar moeten we dus heel expliciet over zijn. In mijn laatste boek heb ik geprobeerd te laten zien waar mijn eigen drijfveren vandaan komen: het zal u niet verbazen dat onze familiegeschiedenis daarin een grote rol speelt. Burgerschap bij kinderen bevorderen met het oog op een samenleving waarin we elkaar het licht in de ogen blijven gunnen. Dat is het ideaal dat mij drijft.

Dames en heren, als we één ding van Jan Amos Comenius kunnen leren is dat alles van waarde niet weerloos is, maar elke dag opnieuw bevochten moet worden. We zijn nu weer in een periode van onze geschiedenis aangeland waarin de gelijkwaardigheid van mensen niet langer meer vanzelfsprekend is. Onze politieke arena is gefragmenteerd in deelbelangen, de verbinding lijkt zoek. Maar ik ben ervan overtuigd dat er wel degelijk een groot gemeenschappelijk belang is dat mensen in deze tijd kan verbinden. En dat is de toekomst van onze kinderen en kleinkinderen. Persoonlijk ken ik niemand die het niet van het allergrootste belang vindt dat zijn of haar kinderen en kleinkinderen in vrede, vrijheid en rechtvaardigheid kunnen leven. Dat gedeelde toekomstbelang kan helpen onze samenleving weer op een gedeeld spoor zetten, ondanks al onze verschillen.

Dames en heren, ik ben de leden van de jury natuurlijk heel erg erkentelijk voor de toekenning van de Comeniusprijs 2025. Dat is niet alleen een grote eer voor mij persoonlijk, maar vooral ook voor het team van collega's, promovendi en studenten met wie ik de afgelopen twintig jaar heb gewerkt aan wat wij in Utrecht 'samenlevingspedagogiek' zijn gaan noemen: pedagogiek in dienst van een rechtvaardige, democratische samenleving die jonge mensen ondersteunt en de ruimte biedt om met elkaar te werken aan verandering. Opvoeding en onderwijs zijn daarin, ik zeg het mét Comenius, van het allerhoogste belang.

Ik dank u voor uw aandacht.